

KÖZNYELVI ÉS SZAKNYELVI HELYESÍRÁSI KÉRDÉSEK A GYAKORLATBAN

Heltainé Nagy Erzsébet

*MTA Nyelvtudományi Intézet - Nyelvtechnológiai és Élőnyelvi Osztály
Nyelvművelő és Nyelvi Tanácsadó Kutatócsoport
és KRE BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszék
heltaine.nagymerzsebet@gmail.com*

1. Bevezetés

A jelen tanulmányban először a témakör aktualitásáról, saját kutatói attitűdömről és a feldolgozott anyagról szólok, érintve a normatív nyelvhasználat és a szaknyelvi regiszterek néhány általános kérdését is. Majd a mai írásgyakorlatban jelentkező nyelvi problémákat állítom középpontba, különös tekintettel a terminus és a köznyelvi szó határaitra, átfedéseire, valamint az egyes jelenségekkel kapcsolatos kodifikációs problémákra. Ez utóbbiakat az AkH.¹² tükrében vizsgálom, az MTA Nyelvtudományi Intézete nyelvi tanácsadó szolgálatába érkezett kérdések és válaszok alapján.

2. A témakör aktualitása és a kutatói attitűd

A szaknyelvek gondozása a nyelvművelés, a nyelvi normativitás szempontjából történetileg is fontos hagyomány. A nyelvművelő osztály munkatársaként magam is megtapasztaltam, hogy a szaknyelvek ápolása alapvető fontosságú volt a köznyelvvél foglalkozó kutatók számára. Kötetek, konferenciák, a *Magyar Nyelvőrben* folyamatosan megjelent tanulmányok jól mutatják mindezt. Csak jelzésként említem meg például a *Szaknyelvi kalauzt* (Grétsy 1964) és a *Nyelvművelő kézikönyv szaknyelvek szócikkét* (1985), vagy azt, hogy a köznyelvre irányuló nyelvművelői áttekintést általában kísérte a szaknyelvi körkép áttekintésének igénye, ahogy ezt „az utolsó közös” nyelvművelő és szaknyelvi konferencia anyaga is mutatja (*Magyar Nyelvőr* 1993: 549–614). A *Nyelvőr* természetesen a későbbiekben is fontosnak tartotta ezt a hagyományt (Grétsy 2002), rendszeresen közölt a köznyelv és a szaknyelvek érintkezési területeivel, a nyelvi normativitás elméleti és gyakorlati kérdéseivel foglalkozó szaktanulmányokat (köztük például Heltai 2004 és 2005).

Szaknyelvi kérdésekkel elsősorban a Nyelvtudományi Intézetben a nyelvi tanácsadás munkatársaként találkoztam korábban, és ma is ebből a speciális helyzetből, az általános, a sztenderd nyelvhasználat felől követhetem nyomon a nyelvi változásokat. A nyelvi tanácsadás feladata elsődlegesen a sztenderd nyelvhasználatban jelentkező nyelvi, nyelvhasználati kérdések megválaszolása, a nyelvi problémák megoldása. A normatív nyelvhasználatra, ejtés- és írásmódra irányuló kérdések között sajátos helyet foglalnak el azok, amelyek direkt vagy indirekt formában szaknyelvi, terminológiai, fordítási problémákat

fogalmaznak meg. Vagy úgy, hogy valamely speciális terület, nyelvváltozat, regiszter szaknyelvi, szakmai kommunikációjával kapcsolatosak – ez általában jogi, hivatali, közéleti nyelvhasználati, helyesírási kérdést jelent –, vagy pedig úgy, hogy a kérdések a mindennapi tevékenységeket érintő új eszközök, jelenségek, életmódbeli változások megnevezésére és a megnevezések leírására vonatkoznak – legyen az kereskedelem, életmód, sport, vagy bármilyen más mindennapi tevékenységi terület.

Számomra tehát a normatív nyelvhasználat felől megközelítve vetődnek föl a kérdések: Mi is a terminus? Mi különbözteti meg a terminusokat a köznyelvi szavaktól? Milyenek a terminusképződés mai folyamatai az általános nyelvi változási tendenciákhoz képest? Milyen terminológiai különbözőségekhez vezetnek a fogalmi különbözőségek? Továbbmenve: milyen szerepük van a szaknyelveknek ma az aktuális nyelvi modernizációban, és ezt miként tudják betölteni? Messzire vezető, nagyon fontos általános kérdések ezek, most csak jelzem, hogy mindig érdemes őket szem előtt tartani. Miként az ide tartozó nyelvtervezési, nyelvstratégiai szempontokat is, amelyek közül ezúttal csak a terminológia és normativitás néhány érintkezési pontjával foglalkozom, különös tekintettel a szakszó és a köznyelvi szó, azaz a szó és a terminus értelmezési lehetőségére.

Előtte azonban még egy személyes megjegyzés: Az utóbbi években a Terminológia MA egyik oktatójaként, a KRE BTK Nyelvtudományi Tanszékén, intenzívebben foglalkozom szóalkotási, terminusalkotási kérdésekkel, beleértve az újabb szaknyelvi műhelyek eredményeinek – köztük a gödöllői szakfordító napok kötetének – a megismerését is. A Nyelvtudományi Intézet nyelvtechnológiai adatbázisainak használata, a hallgatókkal végzett közös szemináriumi munka mutatják számomra továbbra is a témakör fontosságát, de egyúttal jelzik a helyzet megváltozását, az utóbbi évtizedek hangsúlyeltolódásait is. Itt most csak a hallgatókkal közösen földolgozott *Szaknyelvi kommunikáció* című kötet (Dobos szerk. 2010) tanulmányait nevezem meg, kiemelve a jelen téma szempontjából különösen fontos írásokat (Kurtán 2010, Fischer 2010, Zimányi 2010, Szabó Mihály 2010).

3. Szaknyelv, köznyelv, terminus

A különféle szemléletű és időnként polemikus hangvételű írások néhány fontos alapkérdésben egyetértenek. Ilyen mindenekelőtt az a tény, hogy a fejlett kultúra a fogalmak pontos kifejezésére képes fejlett szaknyelveket igényel és feltételez. Hogy a szaknyelvek fejlesztése továbbra is az egyik legfontosabb közösségi kérdés. Fejleszteni kell a magyar szakszókincseket, mert – bár időközben már sok minden történt, nem feledhetjük, hogy – „a nyelvi technológiák hiánya jelenti az igazi veszélyt számunkra” (Kiefer 1999: 129).

Jól érzékelhető a szaknyelv fogalmának letisztult(abb) értelmezése az újabb összefoglalókban. Definíciójában konszenzus mutatkozik: a szaknyelv regiszter, azaz olyan helyzethez köthető nyelvi változat, amelyet a szakmabeliek bizonyos szakmai helyzetekben használnak. A szaknyelvek, szakmai regiszterek és a normatív nyelvváltozat(ok) között gyakran (általában) nincs éles határ, köztük oda-vissza folyamatos az átjárás.

Ezt mutatja be meggyőzően Heltai Pál *Terminus és köznyelvi szó* című tanulmányában (2004b), amelyben részletesen elemzi a terminus és a köznyelvi szó közti különbségeket, rámutatva az elkülönítési nehézségekre is. Leszögezi, hogy terminológiájuk

nemcsak a tudományos és műszaki területeknek lehet, hanem az emberi tevékenység számos más (minden) területének: például sport, lakásfelújítás, vásárlás stb. – ott és akkor, amikor igény van a valóság egy szeletének pontos leírására.

S hogy milyen a jó terminus? Szépe György régi válasza, amelyet Dróth Júlia is föl idézett (2010: 135) lényegében ma is érvényes: „A terminológia akkor látja el legjobban szerepét, ha szakszavaink a lehetőséghez képest egyszerűek, toldalékolhatóak, általánosan elfogadottak, az adott szakterület szakkifejezéseinek rendszerébe jól beilleszthetők, tartósak, szabatosak, kifejezők, emellett nyelvileg is helyesek (Szépe 1982). Nem könnyű azonban egyszerre megfelelni a terminológiával szemben támasztott szakmai követelményeknek és a magyarítás igényének. A szakmai követelmények (elsősorban az információ pontos, tömör és gyors átvitelének igénye) olykor felülírják a hagyományos nyelvhelyességi szempontokat” (Dróth 2010:135). – Ez utóbbi gondolattal is abszolút egyetértek, sőt kiterjesztem a kodifikációs szempontokra, a terminusok írásmódjára is.

Szívesen folytatnám az elméleti kérdések részletesebb tárgyalásával is gondolatmenetemet, de a gyakorlatot ígértem. A dilemma ezúttal is a régi, ahogy Arany János mondja (A nagyidai cigányok 2. ének): „*Kettős úton halad az emberi élet: / Egyik a gyakorlat, másik az elmélet, / S minthogy az elmélet, most ezuttal, sáros: / Hadd lám, a gyakorlat merre viszen már most?*”

Arany Jánost nem véletlenül idéztem. Hiszen az MTA tagja, főtktára, elnöke is volt, és ily módon „hivatalosan” is volt köze – az akadémiai helyesírás gondozásához. Mint tudjuk, a Magyar Tudós Társaság 1832-ben tette közzé első helyesírási szabályzatát, *A magyar helyesírás és szóragasztás főbb szabályai* címmel, a ’további vizsgáldásból származható javítások hozzáadhatósága mellett elhatározottan’.

4. Köznyelvi és szaknyelvi helyesírási kérdések

Mint a bevezetőben jeleztem, az anyagot, a bemutatandó kérdéseket-válaszokat a nyelvi tanácsadó szolgálat 2015. évi korpuszából merítem. Az MTA Nyelvtudományi Intézetében 1951-től, lényegében az Intézet megalakulása óta folyamatosan működik nyelvi tanácsadó szolgálat, korábbi nevén közönségszolgálat. A kérdezők véleményezik a nyelvhasználati változásokat, az új formákat; megerősítést, tanácsot kérnek használatukkal kapcsolatban. Más oldalról nézve a kérdések jelzik az új jelenségek, kifejezések, szerkezetek megjelenését, általában azt, hogy az új alakok miben térnek el az addig elfogadottól, az általános normától.

Így van ez az utóbbi időben is, a megújult nyelvi tanácsadás, az elektronikus levelezés (tanacs@nytud.mta.hu) időszakában is. Változások természetesen nemcsak a nyelvi környezetben vannak, hanem a partnerek igényében és a rendelkezésünkre álló technológiában is. Új adatbázisok, korpuszok, új szerkezeti, technológiai változások segítik a nyelvész tanácsadói munkáját. Közülük is kiemelkedő jelen témánk szempontjából a <http://helyesiras.mta.hu>, a bárhonnan bárki számára ingyenesen elérhető, közvetlenül segítséget adó weboldal, hét különféle eszközzel és a megoldásokra vonatkozó (az AkH. 12. szerinti, de még az AkH. 11.-et is tartalmazó) szabálypontokkal, valamint különféle ide kapcsolódó blogdalakkal, színes rovatokkal (bővebben Heltainé Nagy 2014).

Lássuk most már a gyakorlatot! A kérdések legjelentősebb csoportját a belső keletkezésű szakszók, terminusok teszik ki. Jól mutatják a fentebb említett alaphelyzetet: bármely köznyelvi szó lehet terminus, az emberi tevékenység bármely területéről, ha használója – adott tevékenységében – pontos értelmezést kíván tulajdonítani a jelentésének.

4.1. A terminussá válás gyakori útja – a (többszörös) szóösszetétel

Hogyan kell írni azt a szerkezetet, hogy *három oldalra billenős felépítmény*? (Így külön írva javasoltuk.) Vagy azt a kozmetikaiipari, egyúttal mindennapi terméket, hogy *krémolaj*, avagy *krém-olaj*? Az összetételként való *krémolaj* a helyes írásmód természetesen. De hasonló területről, a szaknyelv és a mindennapi nyelv találkozásából már kissé nehezebb kérdéseket is idézhetek: „*Lazító masszázs* vagy *lazítomasszázs*, esetleg *lazító-masszázs* a helyes? Nyilvánvalóan elsősorban a *lazítomasszázs*-ra gondolhatunk, 'olyan masszázs, amely lazítást idéz elő', de lehet 'éppen most végbemenő' *lazító masszázs* is. Ugyancsak kereskedelmi, szolgáltatási regiszterből való a következő kérdés is: Hogyan kell írni 'azt a fűszerkeveréket, amelyből forralt bor készíthető'? Ez lehet a *forraltbor-fűszerkeverék*, de lehet (némileg más jelentéssel) *forraltborfűszer-keverék* is.

Ha már az ilyen többszörös összetételeket nézzük, még speciálisabb a következő kérdésben megfogalmazott nyelvi probléma: egy mérőműszer leírásakor volt szükség „a *szivárgó áram mérő bemenet* szavak logikus összekapcsolására”. Már maga a *szivárgó áram* is kérdéses lehet, szakszóként is külön- vagy egybeírjuk-e, de ebben az esetben, mivel a *mérő* az egész szerkezethez járul, egybeírjuk, *szivárgóáram-mérő*, majd pedig a *bemenet* utótaggal együtt a *szivárgóárammérő-bemenet* lesz a szabályoknak megfelelő írásmód. (Az ún. mozgószabály többszörös alkalmazásáról van szó, az AkH. 12. 141. pontjának megfelelően.)

Hasonlóan az eddigiekhez, a szaknyelvi regiszterek más területein is erős az összetétellel válást eredményező nominalizációs szándék. Ahogy ezt a következő példa is mutatja, a megnevezésre, a tömörítésre, a szakszerűsége való törekvés, az „egy fogalom, egy szó” – laikus, de működő – elve egyre inkább összetételeket eredményez. Így lesz például 'a mosdókagylók alá beépítésre kerülő szifon' jelentésű, a *mosdó elzárója* szerkezetből *mosdóelzáró*, a *mosdó búzelzárója*-ból pedig *mosdóbúzelzáró*.

A következő csoportot ugyancsak összetételek alkotják, de már kifejezetten szakmai regiszterekből érkező kérdések szerepelnek benne. Az orvosi nyelvhasználatból: *katéter- és tűkészlet*, itt a kötőjel szükségességére irányult a kérdés. A *pigtail drenázkatéter- és tűkészlet* írásmódja pedig már jóval összetettebb. Mezőgazdasági témakörből érkezett a *hőstressz*, *szárazságstressz*, *hidegstressz* 'hő, hideg, szárazság miatti stressz' értelmezésével és írásmódjával kapcsolatos kérdés. Innen a *kukoricahibrid*, *napraforgóhibrid*, *repcehibrid* és a *hibrid kukorica*, *hibrid napraforgó*, *hibrid repce* írásmódjára vonatkozó is. Ez utóbbiban jól látható, hogy a *hibrid* lehet főnévi összetételi tag, *kukoricahibrid*; melléknévként pedig jelzős szerkezet eleme, *hibridkukorica*. Lehetséges fajtanevként a *hibridkukorica* írásmód is, 'hibrid jellegű, hibrid fajtájú kukorica' értelemben.

4.2. Átvétel, fordítás, magyarítás

Szakfordítók jól ismert problémája a terminusok, szakkifejezések célnyelvi megfeleltetése, átültetése, esetleges magyarítása. Ilyenekkel kapcsolatban is gyakran kapunk a nyelvi helyességre, az írásmódra vonatkozó kérdéseket. Lássunk néhányat: „Segítségüket kérem, hogy az angol „boiling water tap”, azaz a 'forrásban lévő vizet adó csap' rövidebb fordítására van-e javaslatuk?” A *forró vizes csap*, a *forrásvizes csap* mást jelent, a *forralt vizes csap* meg a magyarban nem használatos – teszi hozzá maga a kérdező is a további magyarázatot. Igen, erre a kifejezni kívánt állapotra nincs használatos külön magyar szó, de maga a *forró víz* jelentheti, jelentette is azt, hogy 'éppen forró, forrásban levő víz'. Lehetne *forró vizes csap*, vagy ha a *forró víz* különírt szerkezethez tesszük a *csap* utótagot, akkor *forróvíz-csap*. Mint ahogy *hidegvíz-csap*, *melegvíz-csap*, lehetne (ha szüksége lesz rá) *forróvíz-csap* is. Bár megszokottabb, természetesebb az -s képzős, szerkezetes írásmód: *hideg vizes csap*, *meleg vizes csap*, *forró vizes csap*. Hogy melyik lesz életképesebb, a *forróvíz-csap* vagy a *forró vizes csap*, az majd elválik, végső soron a nyelvhasználók maguk döntenek el.

Mezőgazdasági szakkifejezés az angol *circular economy*, magyar fordításában jelenleg két verzió létezik – írja a kérdező szakember – a *körforgásos gazdaság* és a *körkörös gazdaság*. Az utóbbit elsősorban az államigazgatás használja, ez a hivatalos forma, mi pedig az előbbit tartjuk szakszerűbbnek, a *körforgásos gazdaság* alakot – folytatja gondolatmenetét. A kérdés persze az, hogy melyik a helyesebb? Nyelvtanilag mindegyik jó forma, jelentésükben van különbség: a kívánt jelentéstartalmat, feltehetően a vissza-vissza térő mozgást, a fordulatot, a forgást a *körforgásos* jobban kifejezi, mint a statikusabb *körkörös*. Ilyen értelemben tehát – legalábbis normatív nyelvi szempontból – a *körforgásos* az ajánlhatóbb, már csak azért is, mert a magyarban ez a motíváltabb, gondoljunk csak a *vetésforgó*-ra.

Gyógyszernevek írásmódjára vonatkozik a következő szaknyelvi és mindennapi nyelvi probléma: „Érdeklődni szeretnék, hogyan kell írni a következő szavakat magyarul: *ibuprofen* vagy *ibuprofén*, *ketoprofen* vagy *ketoprofén*, *naproxen* vagy *naproxén*, *diclofenac* vagy *diklofenák*? A betegtájékoztatókban általában a latin és a magyaros írásmóddal is találkozom (egyazon betegtájékoztatón belül is)” – teszi hozzá még a kérdező. Igen, a gyógyszerneveket általában kétféleképpen írják: a szaknyelvi (orvosi) használatban latinosan, a köznyelvi, mindennapi használatban pedig magyaros írásmódban. Olykor pedig keveredik e kettő, ahogy a kérdező is utalt rá. A forgalmazó felől a szakmai pontosság a legfontosabb (és a jogi védelem), a betegtájékoztató olvasója számára pedig elsősorban a megértés, a sikeres értelmezés. Az orvosi nyelvhasználat ezen területén e kétféle kommunikációs cél nehezen tud egyidejűleg érvényesülni. Az egyiket a latin(os) írásmód szolgálja pontosabban, a másikat pedig a magyaros. Hogy melyik helyesebb? – Erre nézve nincs normatív előírás, inkább csak kialakult gyakorlat. Általában véve a gyógyszernek törzskönyvezett megnevezése a precíz, hiteles írásmód, hiszen ez a pontos, egyedítő név, márkanév. Tehát – bármennyire is fontos a befogadó szempontja, a gyógyszernevek esetében a szakszerű írásmód az elsődleges, a felsoroltak esetében is ez a latin forma (*Diclofenac*). Az orvosi nyelvhasználatnak, a gyógyszernevek írásának jelentős szakirodalmából és fórumai közül örömmel javasoljuk ilyenkor a *Magyar Orvosi Nyelv* című folyóiratot, amelynek internetes változatában is érdemes tájékozódni a <http://www.orvosinyelv.hu/>

honlapon. Ezúttal pedig kifejezetten a gyógyszernevek írásáról is lehetséges, a http://www.orvosinyelv.hu/monyt/MONYT_27_fej_13_resz.pdf weboldalon.

Egy nem túl távoli szakterületet érint a következő, forrását és jellegét illetően ugyancsak tipikus kérdés. Egy biológushallgató, aki szakdolgozatában a madagaszkári félmajmokkal foglalkozik, egy „helyesírás problémás szó” felől érdeklődik: „A madagaszkári emberekre több formában is utalnak a magyar irodalomban, de nem tudom melyik a helyes? - *Malgasz* vagy *malgas*, *malagasz* vagy *malagas*? Illetve a nyelvük *malagaszi* vagy *malagasi*? Angolban mindkettőre csak a *malagasy* kifejezést használják.” – A normatív, köznyelvi használatban a nép és a nyelv is *malgas*, ez a kodifikált írásmód is, akár főnévi, akár melléknévi használatban szerepel. Hogy a szakmai használatban is így van-e, ennek megítélése már nem a tanácsadó illetékessége.

A következő kérdés egy más típusú, a mai írásgyakorlatot kifejezetten jellemző tendenciát, a gyakran angol mintára követett és elvárt, „kényszeres” nagybetűsítést tükrözi: – Hogyan írjuk a *Nagy Adat* kifejezést? Az angol nyelvű szakirodalomban általában nagy *B*-vel és *D*-vel szokott szerepelni, magyarul *Big Data* vagy *big data*? Ha pedig magyarítjuk, akkor a nagybetűs vagy a kisbetűs alakot írjuk? – A magyar helyesírási szabályok értelmében kis kezdőbetűsek az ilyen kifejezések, tehát *big data* és *nagy adat*. Sok érteleme nincs persze itt a magyarításnak, mert a szó szerint lefordított *nagy adat* ugyanúgy motiválatlan, mint a *big data*, ugyanúgy nem derül ki belőle a kifejezés értelme, amely a szakmai használatban ’nagy mennyiségű adat’, ’adattömeg’, ’adattömeg-elemzés, adattömeg-feldolgozás’ stb. jelentésű.

4.3. A nem- előtagú kifejezések írásmódja

A vizsgálandó szóösszetétel a „nem-lekötött” – írja az egyik kérdező, és értelmezi is a kérdést, megvilágítva megint csak az angol nyelvi forrást: „A háttérben a kérdésnek egy orvosi manőver áll, melynek során a szerv egy részét ellátó eret lekötik, a másik részét nem, így az adott szöveti területeket a ’lekötött’ és ’nem-lekötött’ névvel illetik, mivel az angol terminológiában utóbbira a ’non-ligated’ megnevezést használják. Helyes-e ez az alak ebben a formában? Ugyanis az én gondolatmenetem szerint ebben az esetben egész egyszerűen kötőjel nélkül „nem lekötött” területnek kellene nevezni, mivel a lekötött itt egy befejezett melléknévi igenév, tekintet nélkül az angol terminológiára.”

Jó a gondolatmenete. Vannak ugyan már korábban rögzült *nem-* előtagú összetételek, többnyire szaknyelvi, pl. *nemfém*, *nemvezető*, *nemvizes*; de köznyelvi is lehet ilyen, pl. *nemdohányzó* (*hely*). De valóban nem volna célszerű pusztán mintakövetésből ezeknek a számát növelni, hiszen ahogy a kérdés feltevője is rámutat, a *nem* tagadószó és a melléknévi igenév kapcsolata a magyarban szókapcsolatként különírva szokásos: *nem elváló*, *nem elfogadható*, *nem megoldott*, *nem lekötött* stb.

5. Szaknyelvi és köznyelvi változási tendenciák és a helyesírási kodifikáció

Mit látunk a gyakorlatban a bemutatott példák alapján? Röviden szólva azt, hogy a jelenbeli /gyors nyelvi változási tendenciák több és újabb kodifikációs problémát eredményeznek. Ezt tapasztalhatjuk a terminusok esetében, és ezt a normatív nyelvhasználatban is.

Az újabb kori magyar nyelvhasználatot ellentétes, egymást részben kiegyensúlyozó változási tendenciák egyidejű érvényesülése jellemzi, állapította meg Kemény Gábor (2009) a normatív nyelvhasználatban zajló változásokat tárgyaló tanulmányában. Ezek a tendenciák pedig a következők: rövidülés – hosszabbodás, tömörítés – széttagolás, egységesülés – differenciálódás, idegen elemek átvétele – magyarítás, választékosságra törekvés – stiláris fellazulás (Kemény 2009: 263).

Az élőnyelvben, a beszélt nyelvben zajló változások pedig – tehetjük hozzá a tapasztaltak alapján – nagyon gyorsan megjelennek az írásgyakorlatban, mint láttuk, közvetlen nyelvi problémákat jelentve a nyelvhasználók számára. Az élőnyelvi változások gyorsan érvényesülnek az írásgyakorlatban és – jóval mérsékeltebben az akadémiai helyesírási kodifikációban.

Lássunk néhány jellemző köznyelvi és egyúttal szaknyelvi változási tendenciát! Az analitikus, széttagoló irányt és egyidejűleg a szintetikus, tömörítő jelleget mutatják például a ragos névszó helyett megfigyelhető névutós szerkezetek, például a *mentén, tekintetében, vonatkozásában, alkalmával, segítségével* névutók. A köznyelvben is feltűnő – mint láttuk a szakmai regiszterekben is – az összetételek gyorsan növekvő száma, az olyan hosszú, kéttagú birtokos jelzői alárendelő összetételeké is, mint amilyen például a *billentyűzetbeállításokban*. (Ezeket szótagszámtól függetlenül egybe kell írni.) Ugyancsak tipikusak a többszörös összetételek, amelyek jól mutatják a nominalitásra, az absztrakcióra törekvést, az „egy fogalom – egy szó” elvét: ilyen például a *gumiabroncstermékdíj-kalkulátor*.

A tömörítés, a szintetikus irányú belső nyelvi változások másik típusa az igekötők jelentésbővülése, erre ismert példa a *be-* igekötő megjelenése számos újabb funkcióban: *bealszik, besértődik, bevéd* (elemzésére ld. Ladányi 2004).

A rövidülés és a hosszabbodás egyidejű tendenciáját mutatják a *kösz, köszike; bocsi, bocsika; szia, szíóka* alakok, vagy a telefonbeszélgetésekből ismert *szia, szia* típusú duplikációk. De ide sorolhatók – akár köznyelvi, akár szaknyelvi értelemben – az olyan betűszók, mozaikszók, szóösszevonások is, mint például a *gyoda/ GYODA*, a gyorstelepítésű drótakadály, vagy a *CSOK/csok*, a családok otthonteremtési kedvezménye.

Az újabb jelentésváltozások, metaforikus jelentéskiterjesztések között vannak természetesen képzett formák is: megemlíthetjük például az *érzékenyítést 'érzékennyé, fogékonyá tétel'* értelemben, vagy a televízió-műsorok *akadálymentesítését*.

5.1. A helyesírási kodifikáció változása – A magyar helyesírás szabályai 12. kiadás (AkH.¹²)

A szaknyelvi példák jelezte fordítási, írási nehézségek a mindennapi nyelvhasználatban is általában az új tárgyak, eszközök, jelenségek leírásakor jelentkeznek. A szaknyelvi regiszterekre jellemző folyamatos fogalom- és szókölcsönzések, korszerű technológiák, tudástranzferek egyes terminusai gyorsan megjelennek a mindennapi nyelvhasználatban is, és szélesebb körben is használatossá válnak. Az észlelhető mennyiséghez és tempóhoz viszonyítva kisebb mértékben ugyan, de érvényesülnek a kodifikációs gyakorlatban is, az AkH.¹²-ben is.

Ilyenek például a köznyelvi, mindennapi nyelvhasználatban az *i-nyelv* és *e-nyelv* kifejezései, köztük a magyarított *okostelefon, egérpád, a laptop, tablet* mellett; vagy mondjuk az *imél*, amelynek a fonetikus írásmódját immár megengedi az AkH.¹²-ben megjelent alternativitás, vagyis hogy az *e-mail* és *imél* írásmódja „hivatalosan is” vagylagos.

Ugyanígy lehetséges az internetkommunikáció területéről a *chat – cset, chatel vagy csetel; szkenner, szkennel* írásmód, és ezek analógiájára a *szkájpp, szkájppol* fonetikus írása is.

Az alternativitás elve alapján – hogy más területekről is vegyünk példát – szerepel az AkH. 12. szótári részében a *kvalifikáció, a portfólió, a szingli, a szelfi* kiejtés szerinti írásmódja, az ugyancsak népszerű *spa* vagy a *wellness* viszont még nem. A szabályzat szellemében azonban véleményem szerint ezekre is alkalmazható a magyaros írásmód.

A magyar íráshagyománytól erősen különböző írásképekkel viszont nehezebb boldogulni. Ezeknek általában nincs célnyelvi megfelelőjük és gyakran márkanév – *FullHD és Ultra HD háttérképek, Samsung Galaxy S5 MINI*. Máskor „csak” a magyarban szokatlan írásképek, például ilyen a kisbetű és nagybetű sorrendje: *iPhone; iPad, i-Mac*.

5.2. A kodifikációs helyzet – helyesírás(ok) a mai gyakorlatban

A normatív nyelvi kodifikáció alapja az ún. akadémiai (az Akadémia által gondozott) helyesírási kiadvány, *A magyar helyesírás szabályai*. Jelenleg még érvényben levő 11. kiadása, az AkH. 11. (1984) és az elmúlt évben megjelent „új szabályzat”, az AkH.¹² (2015). Az írásgyakorlatot segíti a szabályzat szótári része, segítik az AkH.-ra épülő helyesírási szótárak, a *Magyar helyesírási szótár* (1999), és a *Helyesírás* című kézikönyv (Osiris, 2004), valamint különféle iskolai helyesírási, oktatási segédanyagok.

Az írásgyakorlatot támogató további szolgáltatások közül külön is kiemelem a Nyelvtudományi Intézetben fejlesztett, korszerű nyelvi technológiákon alapuló webfelületet, a <http://helyesiras.mta.hu> címen elérhető portált, amely önálló felhasználásra ad lehetőséget.

Rendelkezésre állnak ezen túlmenően különféle szakmai regiszterek és szaknyelvi kommunikációs szakszótárak, útmutatók, szakmai helyesírási szabályzatok. Szaknyelvi helyesírási szótárak – a teljesség igénye nélkül: *Közgazdasági helyesírási szótár* (2002), *Műszaki helyesírási szótár* (1990), *Orvosi helyesírási szótár* (1992), *Kémiai helyesírási szótár* (1982), *Katonai helyesírási tanácsadó szótár* (1980), *A magyar állatvilág szótára* (1977), *Európa állatvilága* (1979), *Növényneveink* (1998), *Zenei szaknyelvi szótár* (2001), *Útmutató a távközlés fogalmainak írásához* (1996), *Fizikai szótár* (várható megjelenése 2016). Szaknyelvi helyesírási szabályzatok pedig: *A magyar kémiai elnevezés és helyesírás szabályai* (1972-1974), *A magyar állatnevek helyesírási szabályai* (1994).

Megfogalmazódik a kérdés, milyen a viszony a normatív helyesírási szabályzat, jelen esetben az AkH. 12. és a szaknyelvi helyesírások között. Ennek áttekintése szerepel is az MTA illetékes szakbizottságának, a Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottság programjában. Ez a bizottság készítette el a szabályzatot magát is.

Többféle helyesírás van? Helyesírási norma vagy helyesírási normák léteznek? Fontos a hagyományos normatív szabályozás, és mégis létezhetnek különféle szaknyelvi helyesírások? Hogy járul mindez hozzá a nyelvi, helyesírási egység fenntartásához?

Ezeket a kérdéseket érintette Laczkó Krisztina: *A szaknyelvi helyesírások helyzete a 12. kiadás után* címen, a Magyar Nyelvtudományi Társaságban tartott előadásában (Laczkó 2015). Rámutatott, hogy a legfontosabb helyesírási alapelvek közül, ezek a fonematikusság, az értelemtükrözés, a hagyomány és az egyszerűsítés elve, a szakmai nyelvhasználatban az értelemtükrözés szerepe a legerősebb. Az értelemtükrözés a szaknyelvi helyesírásokban lehet nem nyelvi jellegű, ilyen például a biológiai, kémiai, földrajzi

nevek helyesírása, és lehet nyelvi jellegű, ilyen a készülő fizikai szótár és orvosi nyelvi korpusz.

5.3. Köznyelv – szaknyelv; értelemtükrözés; köznyelvi szó – terminus

Ezeket a gondolatokat azért is hoztam/soroltam ide, mert lényegében ugyanez fogalmazódott meg a szakmai kommunikációs megközelítések jelentős részében is, például a szakszó értelmezésében. Az értelemtükrözés elsődlegességét hangsúlyozza a szakszó – köznyelvi szó viszonyának feltárásában – mint már többször utaltam rá – Heltai Pál (2004b), és terminológia központú fogalomértelmezésében Fóris Ágota is (2006). Sőt, általában is elmondható, hogy a nyelvészet részeként tekintett alkalmazott nyelvészet és szaknyelvkutatás középpontjában a megnevezés, a fogalom nyelvi megnyilvánulása áll, és ez a hagyomány ezt, a lexikológia alapvetel tartja elsődlegesnek a szóalak és a jelentés kapcsolatában (ld. még Fischer 2010).

6. Összefoglalás

Arra a közvetve vagy közvetlenül többször is érintett kérdésre, miként keletkeznek a terminusok, az idézett szakirodalmi megállapítások és a nyelvi tanácsadói adatbázis ismeretében is azt az egyszerű választ adhatjuk, hogy úgy, ahogy a köznyelvi szavak; hogy bármely szó lehet terminus, ha a nyelvhasználónak így van rá szüksége.

A terminusok lehetnek belső keletkezésűek, leggyakrabban összetételek: *EU-terminológia, gyed-extra, rezsicsökkentés, szelfbot*; többszörös összetételek, mint a *mosdóbüzeljáró, folyékonyszennyezőanyag-kibocsátás*; de lehetnek szóképzések is: *érzékenyítés, átvilágítás*. Egyéb módokon is keletkezhetnek, például rövidüléssel, szóösszevonással is: *gyoda, CSOK*; vagy gyakran *köznevesüléssel: Petri-csésze, petricsésze*. Olykor szakszerűbb megjelenítés, eufemizmus következtében jönnek létre, például: *közöségi közlekedés*. És lehetnek, mint láttuk, átvételek más nyelvekből, új fogalom- és szóközlésznések: *körforgásos/körkörös gazdaság, nem lekötött, forróvíz-csap* stb.

Érvényesül a terminussá válásnak a fordítottja is, a determinologizáció, amikor szakszó „kerül ki” a mindennapi nyelvhasználatba. Ennek is számos útja, fokozata van, ezúttal már csak egyet mutatok be. A *soft / puha* metaforikus kiterjesztései több területen megjelentek: *puha tudományok, puha jog, puha politika, puha diktatúra*. De az „Üdvözljük Önt, mint késői puha kilépőt!” mondatban a *puha kilépő* azonban egy ideig számomra is rejtélyes maradt. Aztán megtudtam, hogy e pénzügyi kifejezés – valószínűleg szakzsargon – ugyancsak a *puha (soft)* melléknév sajátos használata, és a hitelkezelés vagy más pénzügyi folyamatok *puha, lágy, soft*, még tájékoztató jellegű szakaszára utal; az olyan enyhébb intézkedésekre, mint a *felszólítás, szerződés módosítás, fizetési könnyítés*. Ezt követően azután – ha addig nem lép az ügyfél –, a *kemény (hard)* szakaszban már felmondják a szerződést; erőteljes jogi eszközöket, behajtást, foglalást stb. alkalmaz(hat)nak. Érdemes tehát még a *puha szakaszban* kilépni a csapdából.

A bevezetőben feltett elméleti kérdésekre részben választ kaptunk, nagyobb részben azonban továbbra is nyitva maradtak. A terminusképződés útjai, mai jellegzetességei – a normatív nyelvhasználat felől nézve is fontos kérdés. Néhány kodifikációs problémát, mint láttuk, az AkH. 12. és a szaknyelvi szótárak segítségével könnyebb megoldani, a gyakorlat

azonban – a gyors megnevezés és/vagy a fordítás igénye – sokszínűbb, összetettebb annál, hogy ne merüljenek föl újabb és újabb nyelvi, helyesírási problémák. Az írásproblémák pedig egyéb jelenségeket is érintenek, a nyelvhelyesség, stílus, regiszterváltozatok kérdésköreit.

Láttuk egyik oldalról, hogy a nyelvhasználat, az úzus gyorsan változik, másik oldalról pedig, hogy meglehetősen lassú a kodifikáció. A kodifikáció „megfontoltsága” pozitív hagyomány. Arany János szavai érvényesek ma is, ezt írta az 1874-i főtitkári jelentésében: a helyesírás, „mely részint az élő szokással haladni akar, részint a történeti múltból is köteles annyit megtartani, a mennyi a hagyomány megőrzésére szükséges, (...) nem siet eldöntéseivel” (idézi Keszler 2015: 258).

Ugyanakkor az írásgyakorlat gyors segítésére, támogatására folyamatosan szükség van. Ezt a szerepet töltik be a jelenlegi és a továbbiakban az AkH. 12.-re épülő szakszótárak, szólisták, a különféle nyelvtechnológiai eszközök. Köztük a helyesírási tanácsadó portál, a <http://helyesiras.mta.hu> és a tanacs@nytud.mta.hu címen elérhető nyelvi tanácsadó szolgálat.

IRODALOM

- AkH.¹¹ = Magyar Tudományos Akadémia 1984. *A magyar helyesírás szabályai. Tizenegyedik kiadás.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- AkH.¹² = Magyar Tudományos Akadémia 2015. *A magyar helyesírás szabályai. Tizenkettedik kiadás.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Dobos Csilla (szerk.) 2010. *Szaknyelvi kommunikáció.* Miskolc: Miskolci Egyetem, Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Dróth Júlia 2010. A szaknyelvi szövegek fordítása. In: Dobos Csilla (szerk.) *Szaknyelvi kommunikáció.* Miskolc: Miskolci Egyetem, Budapest: Tinta Könyvkiadó. 125–139.
- Fischer Márta 2010. Terminológia a szaknyelvi kommunikáció szolgálatában. In: Dobos Csilla szerk.): *Szaknyelvi kommunikáció.* Miskolc: Miskolci Egyetem, Budapest: Tinta Könyvkiadó. 51–72.
- Fóris Ágota 2006. *A magyar terminológia helyzete és fejlesztésének feladatai.* Magyar Tudomány, 6. 737–745.
- Grétsy László 1964. *Szaknyelvi kalauz.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó.
- Grétsy László 2002. A szaknyelvek megújításáért. *Magyar Nyelvőr* 126: 3, 275–283.
- Heltai Pál 2004a. A fordító és a nyelvi normák. I. rész. *Magyar Nyelvőr* 128: 4, 407–434;
- Heltai Pál 2004b. Terminus és köznyelvi szó. In: Dróth Júlia (szerk.) *Szaknyelvtanítás és szakfordítás 5. Tanulmányok a Szent István Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének kutatásaiból.* Gödöllő: Szent István Egyetem. 25–45.
- Heltai Pál 2005. A fordító és a nyelvi normák. II. rész. *Magyar Nyelvőr* 129: 1, 31–58; III. rész. *Magyar Nyelvőr* 129: 2, 165–172.
- Heltainé Nagy Erzsébet 2014. (e-publikáció) A nyelvi tanácsadás területei és újabb eszközei az MTA Nyelvtudomány Intézetében, *Anyanyelv-pedagógia*, 2014. 1. szám. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=505>
- Kemény Gábor 2009. Az analitikus kifejezőmód érvényesülése újabb nyelvhasználatunkban. *Magyar Nyelvőr* 133: 3, 263–274.

- Keszler Borbála 2015. Megjelent *A magyar helyesírás szabályai* 12. kiadása. *Magyar Nyelvőr* 139: 3, 253–269.
- Kiefer Ferenc 1999. Néhány gondolat a nyelvi technológiákról. In: Glatz Ferenc (szerk.) *A magyar nyelv az informatika korában*. Budapest: MTA. 129–133.
- Kurtán Zsuzsa 2010. Szaknyelv és szakmai kommunikáció. In: Dobos Csilla (szerk.) *Szaknyelvi kommunikáció*. Miskolc: Miskolci Egyetem, Budapest: Tinta Könyvkiadó. 11–22.
- Laczkó Krisztina 2015. A szaknyelvi helyesírások helyzete a 12. kiadás után. Előadás a Magyar Nyelvtudományi Társaságban. Elhangzott: 2015. december 10-én.
- Ladányi Mária 2004. Rendszer – norma – nyelvhasználat: Igekötös neologizmusok „helyi értéke”. In: Büky László (szerk.) *Nyelvleírás, nyelvművelés, stilisztika*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem. 96–116.
- Szabó Mihály Gizella 2010. Magyar szaknyelv és szakstílus Magyarország határain túl. In: Dobos Csilla (szerk.): *Szaknyelvi kommunikáció*. Miskolc: Miskolci Egyetem, Budapest: Tinta Könyvkiadó. 205–216.
- Szépe György 1982. Szakszöveg szakfordítás. In: Kornya László és Czellérné Farkas Mária (szerk.): 1996. *Magyar nyelvészeti cikk- és tanulmánygyűjtemény szakfordítóknak*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. 73–77.
- Zimányi Árpád 2010. Szaknyelv és nyelvi norma. In: Dobos Csilla (szerk.): *Szaknyelvi kommunikáció*. Miskolc: Miskolci Egyetem, Budapest: Tinta Könyvkiadó. 141–160.